

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34 : 165.242.1

С. О. ГЛАДКИЙ

ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНЕ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА: АУТОРЕФЛЕКСИВНИЙ ПІДХІД

У широкому соціокультурному контексті представлено ідею ауто-рефлексивного підходу до правопізнання у навчальному процесі як одного з можливих шляхів вирішення проблеми поєднання теоретичної підготовки правника з практичним досвідом у царині правових взаємодій.

Ключові слова: *самосвідомість, правосвідомість, самопізнання, ауто-рефлексія, загальна теорія права.*

Gladky Sergiy. Practical-oriented study of the general theory of law: autoreflexive approach

The article presents in the wide sociocultural context an idea of an autoreflexive approach to the knowledge of law in the educational process as one of the possible ways to solve the problem of combining the theoretical training of a lawyer with practical experience in the field of legal interactions.

Key words: *self-consciousness, legal consciousness, self-knowledge, general theory of law.*

Проблема нерозвиненості (нерідко й еkleктичності змісту) правової свідомості майбутнього фахівця-правника є нагальною для кожного педагога, який працює в українському виші, що засвідчують, зокрема, численні наукові публікації у фаховій

© ГЛАДКИЙ Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

періодиці, присвячені проблематиці правосвідомості та правової культури. Цілком очевидно, що зазначена проблема з огляду на її зміст має розв'язуватися з активним застосуванням науково-психологічного інструментарію. Проте методологія розвитку правосвідомості, що ґрунтується на ідеях представників психологічної школи права (а саме ця школа залучає засоби психологічної науки для формування органічного для цієї науки бачення правової реальності, яке, що принципово важливо, має статус теоретико-правового знання), загалом не сприймається українськими науковцями і освітянами як актуальна. Тож завданнями цієї статті є: актуалізація ідеї правовізнання через самопізнання; з'ясування можливостей застосування ауторефлексивного підходу (саморефлексії, самопізнання, самостереження) для підвищення якості правосвідомості студентської молоді, яка опановує теоретичні юридичні знання; аналіз потенціалу зазначеного підходу для вирішення одного з ключових аспектів проблеми дезінтеграції теоретичної і практичної підготовки студентів-правників.

Напевно, найзапекліші критики теорії відображення, яка постулює первинність об'єктивної дійсності щодо людської свідомості, не стануть заперечувати того факту, що українське правове сьогодення закономірно спричиняється до недорозвиненості й деформацій правосвідомості української молоді. Глибинною і водночас очевидною, надзвичайно складною, давньою і допоки нездоланною проблемою суспільного життя в Україні є декларативність або ж, за іншою термінологією, імітативність права (його дисфункції, вибірковість дії, надмірна залежність від політики, його сумнівна цінність в сприйнятті пересічного громадянина тощо, тобто його нерозвиненість як соціокультурного феномену, нездатність забезпечувати ефективне регулювання суспільних відносин, розвиток країни в напрямку, окресленому високими ідеалами Основного Закону держави). Науковцями відрефлексовано історичні причини нинішнього стану національної правової системи (найбільш ефективним теоретичним інструментом такої рефлексії, як видається, є категорія «правового менталі-

тету») та основні аспекти означеної проблеми, що тією чи іншою мірою в певних формах виявляються у кожній сфері правового регулювання.

У тому чи іншому ракурсі ця проблема знайома представникам всіх галузевих юридичних наук. Інтегральне вираження вона має в дослідженнях деформацій правової свідомості українців (насамперед правового нігілізму), адже всі правові феномени мають, за визначенням, прояв у полі свідомості учасників соціального спілкування. Правова свідомість є метафеноменом, «полем» особливого роду, що виконує інтегративну функцію щодо інших правових явищ. У цьому «полі» зароджуються і реалізуються всі позитивні соціально-правові зрушення (лише частина з них підлягають об'єктивації та інституалізації). І саме в цьому «полі» комунікують і мають злагоджено працювати українські правники, які щиро прагнуть оновлення українського права та європейського розвитку національної правової системи. Ті з них, які є науково-педагогічними працівниками, можуть вирішувати завдання, спрямовані на реалізацію означеної мети, у педагогічній взаємодії зі студентською молоддю.

Прагматизм і технологізм сучасного суспільства, зростаюча комерціалізація різних його сфер (та пов'язана з цим певна духовна деградація), а також матеріалізм і об'єктивізм науки, затребуваної таким суспільством, певним чином формують і освітній процес, в якому відбувається формування і розвиток правової свідомості студентської молоді. За такого підходу як ключова педагогічна проблема постає непридатність випускника вишу для ефективного виконання певних виробничих функцій. Задається образ людини як «працівника» і «знаряддя». Такі тенденції (суспільні реалії) породжують соціокультурні ризики, цілком очевидні для фахівців гуманітарних галузей науки. Духовна сфера життя людини нездоланно опиняється на узбіччі суспільного життя.

Фактично відмовляючись у освітньому процесі від прагнення досягти надмети, пов'язаної з розвитком духовності молоді людини (цей факт засвідчує динаміка і спрямованість змін

змісту навчальних планів протягом останніх двох десятиліть), за сучасного кризового стану національної вищої освіти та правової системи доволі проблематично домогтися поступу і в реалізації простіших завдань — пошуку ефективних форм і методів підготовки фахівця-правника до практичної діяльності.

Цей пошук реалізується, зокрема, шляхом розробки і впровадження моделей практично-орієнтованого навчання (на кшталт британської «сендвіч-освіти» чи німецької «дуальної освіти»), спрямованого на реалізацію принципу поєднання теоретичного навчання та практичного досвіду в процесі підготовки фахівців. Для методики викладання більшості галузевих і спеціально-прикладних юридичних дисциплін цей принцип завжди визнавався одним з ключових, хоча ефективність його реалізації у вищій школі не була достатньо задовільною ні в минулому, ні сьогодні.

Специфіка загальнотеоретичних юридичних дисциплін, серед яких провідне місце займає загальна теорія права (або загальна теорія права і держави), породжує необхідність пошуку особливих підходів до поєднання теорії та практики у навчанні студентів. Так, загальна теорія права, маючи своїм предметом всезагальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування правових явищ, не має прямого виходу на практичне застосування. Ця дисципліна виконує роль фундаменту фахової юридичної освіти, озброюючи майбутнього фахівця понятійно-категоріальним апаратом і загальною методологією пізнання державно-правової дійсності. Крім того, викладання загальної теорії права за навчальними планами здійснюється переважно в першому семестрі першого року навчання і віддалене в часі від виробничої практики студентів. Як наслідок у студентів формується ставлення до теоретичного знання як суто «книжного», «віртуального», віддаленого від реального життя, не придатного для безпосереднього практичного застосування.

Відповідно теоретичні знання більшість студентів накопичують у вигляді ізольованого від власного практичного (емпі-

ричного) досвіду правових взаємодій «кластеру», потрібного переважно для того, щоб успішно скласти екзамен з дисципліни. Положення про важливе методологічне значення цієї науки також сприймається не як актуальне для поточного моменту. З психологічного погляду важливим є також те, що вже в перші місяці навчання у виші у студентів формується психологічна установка і на її основі комплекс ментальних звичок, що орієнтують на здобуття юридичного знання як «книжного». В результаті маємо ситуацію, коли, за констатацією функціонерів МОН, «випускники вишів не готові до роботи»¹. Викладачі галузевих і спеціально-прикладних юридичних дисциплін потім змушені ці звички долати, привчаючи студентів до виконання практичних (ситуаційних) завдань.

Водночас специфіка юридичного знання (на відміну від, наприклад, технічного) створює можливості для інтеграції теорії з практикою буквально з першого дня навчання студента у виші. Адже кожен студент щодня вступає у правові взаємодії, вчиняє правові дії, щоправда поверхово і фрагментарно усвідомлюючи або й зовсім не усвідомлюючи їх правову природу, не маючи установки на осмислення цієї природи та не вміючи здійснювати хоча б загальний юридичний аналіз власних поведінкових актів і поведінки соціальних суб'єктів, з якими доводиться вступати в безпосереднє спілкування. Енергія, яка породжується цим спілкуванням (насамперед, емоційна), з погляду освітніх завдань втрачається марно. Звісно, в житті пересічного студента виникають переважно цивільно-правові, сімейно-правові та, меншою мірою, адміністративно-правові відносини, але й вони дають цілком достатній емпіричний матеріал для розвитку правосвідомості та, головне, інтеграції її компонентів, подолання бар'єру між теоретичним знанням і повсякденним життям з його ситуаціями «тут-і-тепер».

Центром, навколо якого можуть бути зінтегровані компоненти правосвідомості, що сформувалися в різних сферах соціального життя індивіда (компоненти «правової психології», що вкорінені переважно в побутовій сфері життя, та компоненти «правової ідеології», що утворилися переважно в навчальному

процесі), є його самосвідомість. Активізація цього центру, забезпечення його необхідною енергією здійснюється насамперед через практику самоспостереження та інтенсивного усвідомлення (осмислення, аналізу, синтезу тощо) нового емпіричного матеріалу в контексті здобутого у виші теоретико-юридичного знання та вербалізації здобутого й відрефлексованого в такий спосіб досвіду.

Незважаючи на існуванні великої психологічної відстані між переживанням і його словесним вираженням, слід наголосити на важливості вербалізації цього досвіду. В даному контексті не зайвим буде нагадати відомий висновок Мартіна Гайдеггера, який стверджував, що «мова є домом буття», тобто буття людини є буттям у мові. Феномени правового буття творяться правовою свідомістю, у полі якої людина осмислює емпіричні факти, безпосередньо пов'язані з нею, в поняттях юриспруденції. Правове мислення студента має бути не лише сформоване академічно, але і якомога раніше реалізоване в особистісно значущих для нього життєвих ситуаціях.

Як видається, такий методологічний підхід, який можна назвати ауторефлексивним, створює перспективи для формування не лише високорозвиненої професійної свідомості, але й духовного поступу молодої людини. Правильно реалізована увага до власної суб'єктивної реальності формує холістичну установку щодо внутрішнього світу з його духовними висотами і психічними глибинами. Духовний світ постає як цілісний феномен. Прагматизм і технологізм у сприйнятті реальності послаблюються (принаймні, врівноважуються протилежними у ціннісному відношенні установками). Особистість одержує шанс стати більш свідомою і, водночас, інтегрованою (цілісною). Вона емпірично виявляє «лінії розмежування» та взаємозв'язок правової і моральної форм свідомості, оцінює їх дієвість, осмислює їх деформації; набуває можливість поєднати силу «морального закону» з силою права.

Можна виокремити такі основні складові процесу ауторефлексивного правопізнання:

1) накопичення суб'єктом емпіричного (зокрема, інтроспективного) матеріалу через практику самоспостереження на основі вироблення навичок уважності в повсякденному житті;

2) регулярне (як мінімум, щоденне — наприкінці дня) осмислення набутого досвіду; його інтерпретація з використанням понятійно-категоріального апарату загальної теорії права (а згодом — і інших юридичних дисциплін); його співвіднесення з відомими суб'єкту самопізнання юридичними нормами та нормативна оцінка (кваліфікація); в ідеалі (як завдання вищого інтелектуального рівня) — співвіднесення цього досвіду з відповідними проблемами загальнотеоретичного правопізнання;

3) періодичне обговорення результатів з викладачем та/або членами студентської наукової групи.

Остання складова в аспекті забезпечення стабільності процесу є ключовою і водночас найбільш складною для реалізації. Вона передбачає наявність, насамперед, взаємодовіри учасників, певного рівня розвитку їх свідомості та культури комунікації, а також достатнього рівня психолого-практичної підготовки викладача (відповідно, для реалізації такого роду педагогічних завдань більш придатними будуть викладачі з педагогічною освітою).

У контексті соціокультурних реалій українського сьогодення сама ідея ауторефлексивного правопізнання може видаватися дещо утопічною, що цілком закономірно з огляду на те, що українцям історично не вдалося розвинути і зберегти донині релігійно-духовні традиції, стрижнем яких є самопізнання в розвинутих, технологізованих, інституціоналізованих формах (такі традиції ще можна бачити в країнах, що належать до ареалу поширення буддизму, індуїзму та інших релігій; деякі елементи цих традицій були сприйняті Заходом; такі феномени були породжені і західною християнською культурою, але не стали для неї визначальними). Саме культурна дотичність до таких традицій, як видається, породжує стійку мотивацію до реалізації будь-яких прагнень і життєвих програм, що ґрунтуються на самопізнанні.

Іншою вагомою перешкодою, яка мінімізує здійсненність ауторефлексивної моделі правопізнання, є дефіцит розвитку психологічної юриспруденції в національній науці та освіті (йдеться не про юридичну психологію, яка є спеціально-допоміжною юридичною дисципліною, а про вихідні засади праворозуміння). Кожен підхід до праворозуміння акцентує увагу на певному аспекті правової реальності — цілісної та водночас суперечливої, об'єктивно зумовлений цим аспектом і тому необхідний для нормального розвитку юридичної науки. У відкритому, плюралістичному суспільстві юридична наука завдяки цьому кумулятивно відтворює (теоретично моделює) правову реальність як цілісність.

Разом з тим, навіть у вільному західному суспільстві з його вільною від моноідеологічного диктату тоталітарної держави наукою ідеї психологічної школи права (Г. Тард, Л. Кнапп, П. Сорокін, Л. Петражицький та інші) не стали вельми популярними. Причин цьому чимало (частину з них аргументовано сформульовано критиками ідей психологічної школи). Аргументи з логічного погляду цілком переконливі, втім за ними приховується проста й визначальна обставина — екстравертованість західної людини й західної культури (на противагу інтровертованості людини Сходу). Далася взнаки і дискредитація інтроспективного методу в психології (а саме на цьому методі будував своє вчення найвпливовіший представник школи — Л. Петражицький).

На теренах СРСР до всього цього додалося ще й проголошення психологічної школи права напрямком «буржуазної» науки, несумісним з марксистським ученням. Втім на ранньому етапі розвитку радянської юридичної думки, коли теоретики радянського права схильні були вбачати джерело останнього в «революційній свідомості мас» (див., наприклад, праці М. Рейснера, який у радянських умовах продовжував розпочату ним до революції класову інтерпретацію ідей представників психологічної школи права Л. Кнаппа та Л. Петражицького)², очевидною була певна близькість підходів; вульгарно-нормативістський варіант праворозуміння став «єдино правильним» лише у 1930-ті роки.

Сьогодні українські теоретики права інтелектуально самореалізуються переважно у смисловому полі протистояння юснатуралізму та юспозитивізму. Інтерес до ідей психологічної школи права виявляється лише в поодиноких публікаціях. Проте й цей інтерес реалізується специфічно. Так, зокрема, використовуються нові контексти для осмислення цих ідей (наприклад, Л. Корчевна розглядає Л. Петражицького як ученого-новатора, який заклав основи теорії гештальту; креативні ідеї психологічної школи дослідниця пропонує відроджувати і застосовувати, але із застереженням щодо вчення про інтроспективний аналіз, яке «вже зазнало краху в психології»³). Важко заперечувати той факт, що інтроспекція, яка ґрунтується на класичному (атомістичному) світосприйманні і домінуванні аналізу над синтезом, відкинута психологічною наукою у ХХ ст. Проте не виключено, що передчасно, якщо мати на увазі проблему варіативності світоглядної основи цього методу, а також досконалості методик і технік реалізації його реалізації (втім ця проблема має бути предметом розгляду в окремій статті).

Таким чином, теоретична установка свідомості, яку реалізують науковці в осягненні творчого доробку Л. Петражицького, зазвичай виносить «за дужки» основний метод побудови моделі правової реальності, застосований видатним ученим. Зауважимо, що сам учений прямо і однозначно вказував на основоположне значення самоспостереження в пізнанні явищ, які стали предметом його студій⁴. Сьогодні, як видається, не варто ігнорувати ту обставину, що наукова методологія новітньої доби (постнекласична) постулює визнання нерозривного зв'язку між об'єктом і суб'єктом пізнання та, відповідно, методології, застосованої останнім. Наукове знання — це завжди знання лише з певної точки зору. Тож визнаючи актуальність вчення Л. Петражицького, доводиться визнати і спроможність його методології.

Підсумовуючи викладене у статті, слід зауважити на переконанні автора в тому, що психологічна школа права (насамперед, учення Л. Петражицького) має, крім іншого, значний і нереалізований вищою школою педагогічний потенціал.

Застосування ауторефлексивного підходу, цілеспрямований розвиток умінь і навичок самоспостереження й самоусвідомлення здатні вивести вивчення теоретичних юридичних дисциплін на вищий якісний рівень. Відповідно, інтегруюча функція загальної теорії права може виконуватися не лише в полі теоретичної правосвідомості (насамперед, «ідеології права» як складової правосвідомості), але і в царині побутової, повсякденної правосвідомості. Відбувається сполучення потенціалу (структуруючого, конститууючого, смислоутворюючого) правових ідей з енергією правових емоцій (переживань). Відкривається можливість наочного вивчення функціонального взаємозв'язку правових поглядів (цінностей, переконань, установок) і правових дій. Забезпечується поглиблена інтеграція правової свідомості студента-правника з перших курсів навчання у виші. Звісно, що реалізація цього підходу потребує детальної його розробки на рівні методик і технік.

1. У МОН кажуть, що випускники вишів не готові до роботи. URL: <http://osvita.ua/vnz/59159/> 2. Рейснер М. Право и революция. 2-е изд. Петроград, 1917. 32 с.; Рейснер М. Право. Наше право. Чужое право. Общее право. Ленинград: Госиздат, 1925. 275 с. 3. Корчевна Л.О. Психологічна школа права та сучасність. *Право і безпека*. 2011. № 3(40). С. 14. 4. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности. *Основы эмоциональной психологи*. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1907. С. 19, 30-32.

Gladky Sergiy. Practical-oriented study of the general theory of law: autoreflexive approach

The problem of underdevelopment of legal consciousness of students of law faculties is very relevant. This problem should be solved using the means of psychological science and the ideas of the psychological theory of law. However, the methodology of the development of legal consciousness, based on the ideas of the representatives of the psychological school of law, is not perceived by Ukrainian scholars and educators as actual.

The tasks of this article are: updating the idea of students' knowledge of the law by the method of self-knowledge; consideration of the possibilities of applying the auto-reflexive approach (self-reflection, self-knowledge, self-observation, self-awareness) to improve the quality of legal consciousness of students who acquire theoretical legal knowledge; analysis of the potential of

the autoreflexive approach to avoid disintegration of theoretical and practical training of law students.

The current state of the Ukrainian legal system naturally leads to underdevelopment and deformation of the legal consciousness of Ukrainian youth. In addition, an acute pedagogical problem is the inability of a university graduate to effectively perform production functions. Teachers of universities are looking for new forms and methods of training a lawyer to practice. In particular, models of practically-oriented training are developed. Their purpose is to combine theoretical training and practical experience in the training of specialists.

The specifics of general theoretical legal disciplines, among which the general place is the general theory of law, raises the need to find special approaches to combining the theory and practice of student learning. The subject of the general theory of law is the general laws of the formation, development and functioning of legal phenomena, therefore this discipline is not directly related to practice. This discipline is usually taught at the first year of study at the university. As a consequence, students form an attitude to theoretical knowledge as a «virtual», remote from real life and practice.

At the same time, the specificity of legal knowledge (as opposed to, for example, technical) creates opportunities for integrating theory with practice from the first day of student training. Each student enters into legal relations daily, performs legal actions. These relationships and actions provide ample empirical material for the development of legal consciousness, the integration of its components, and overcoming the barrier between theoretical knowledge and everyday life.

Components of legal consciousness can be integrated around the self-awareness of the individual. The activation of this center and the provision of its necessary energy is carried out using the self-observation method. Empirical material, accumulated in the process of self-observation, requires intensive awareness (reflection) in the context of theoretical and legal knowledge gained in the educational process. It is necessary to periodically discuss the results of self-observation with a teacher or members of a student group.

The legal thinking of the student should not only be formed academically. It should be realized in their own life situations as early as possible. It is necessary to form a habit of self-examination in legal situations. Such an approach creates the preconditions for the formation of a highly developed professional consciousness and the spiritual development of a young person.

The possibility of using the autoreflexive approach in the educational process of law universities depends on the development of psychological jurisprudence in the national science and education. The psychological school of law (first of all, the doctrine of L. Petrazhitsky) has a pedagogical potential unrealized by the high school. Modern psychological science does not consider

introspection a method of obtaining reliable scientific knowledge. However, this method is suitable for solving pedagogical problems. The purposeful development of skills and abilities of self-observation and self-awareness in the educational process can bring the study of theoretical legal disciplines to a higher quality level.

Key words: self-consciousness, legal consciousness, self-knowledge, general theory of law.

УДК 340.113

М. С. ГАЛІЙ

ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП: МЕТА, ВИДИ, ЖАНРИ ТА ВИМОГИ

Розглянуто особливості публічного виступу. Досліджено фактори, що впливають на ефективність публічної промови, виокремлено основні особливості, сформульовано критерії ефективного публічного виступу, а саме: цілісність образу доповідача, розширення і поглиблення інформованості аудиторії, ефективність сприйняття повідомлення слухачами, майстерність побудови промови, різними способами переконання і всілякими видами аргументації, прийомами полемічного мовлення і створення певних риторичних емоцій.

Ключові слова: мова, мовлення, публічний виступ, доповідь, промова, промовець, повідомлення.

Galii Maryna. Public speech: method, types, generations and requirements

Features of public speaking are considered. The factors influencing the effectiveness of the public speech, the main features are outlined, the criteria of effective public performance are formulated, namely: the integrity of the speaker's image, the expansion and deepening of the audience's awareness, the effectiveness of perceiving the message to the audience, the skill of constructing a speech, different ways of persuasion and all sorts of arguments, methods of polemical speech and the creation of certain rhetorical emotions.

Key words: speech, speech, public speaking, report, speech, speaker, message.